

عیالدر ادبیاتیگه تبعیض و زور او انچیلیک تأثیری

افغانستان و عموماً آلكنده شرق و اسلام مملكتلری ادبیات تاریخلری، ابرككلر ادبیاتی تاریخلری دیر. هر بیر ادبیات تاریخی (دری، پشتو، اوزبیک...) ده فقط و فقط ابركك شاعرلر، تاریخچیلر، تذکرهچیلر، موسیقیچیلر، تصوف و علم ساحه لریده شهرت قازانكلر نامینی اوچرته میز و اگر بیرار - اکیرار عیال آتینی اوچرتهسك هم، اولرنینگ ادبی، هنری و علمی سیمالری اونچه لیک یاروتیلمهگن؛ اثرلریدن كؤپراق نمونه لر كېلتیریلمهگن و حیات یا بیوگرافی لری انیق یازیلمهگن لیگینی كؤرهمیز. بو حال البته اچینرلی دیر؛ بیراق بو، اوزاق اؤتمیش-لردن حاضرگچه عیاللردن، اینیقهسه اوزبیک عیاللردن شاعر، یازووچی، تاریخچی، علم، عرفان، هنر و فرهنگ نینگ بشقه ترماقلریده قلم تېبرهتگن عیاللر بؤلمهگن دېگنی اېمس!

اېندی، اگر بو حال نینگ سببلری یا كه دلیل لرینی ایزلماقچی بؤلسك، انچه دلیللر و عامل لرنی تاپیشیمیز ممكن. بیزنینگچه قوییدهگیلرنی، سببلردن سبب و عامللردن عامل دبیش ممكن:

■ تبعیضلی جمعیتده عیاللرگه نسبتاً ابرككلر و اؤغیل باله لرگه كؤپراق اعتبار بېریلیش، اولرگه تعلیم آلیش اوچون امكان باریچه مادی و معنوی امكانلر نی یره تیب بېریش؛

■ اؤتمیشده تعلیم آلیش و سواد اؤرگه نیش آسان بؤلمهگنی و فقط یوقاری طبقه گه منسوب یا مادی تماندن تأمین لنگن عایله لر گینه، اؤز فرزندلریگه تعلیم آلیش فرصت لری و امكانیت لرینی یره تیب بېره آلكنی و قوی طبقه لر فرزندلری عموماً و قیزلری خصوصاً بو امكانیت گه اېگه بؤلمهگنلیگی؛

■ یوقاری طبقه گه منسوب کیشی لرده هم البته جمعیت نینگ قالاقلیگی سببلی، قیزلر و عیاللرنی مدرسه و مکتب لرگه بیباریش یا خصوصی ابركك استادنی اویگه چقیریش نینگ عیب سنه لیشی؛

■ جمعیت قالاق لیگی سببلی، استعداد و سواد اېگه سی بؤلگن عیاللرنینگ یا شعر و بشقه ادبی و هنری فعالیت لرگه قوشیلمس لیکلری و یا اگر بو فعالیت لرنی قیلگن بؤلسه لر هم، اونی آشكار قیله آلمهگنلیکلری؛

■ شاعر، ادیب، عالم و هنرمند عیاللرنینگ آتینی تیلیگه آلیش یا تذکره لرده ذکر اېتیش، جمعیت عنعنه لریگه تۇغری

كېلمىسلىگى سىبىلى، اولرنىنگ اتى و اثرلرى، تذكرة لرگه كىرىتىلمە-
گىلىگى؛

■ چاپ صنعتى اختراع بۇلگىدىن آلدىن، كىتابت و دېوان
توزىش، اينىقسە نسخەلر كۆچىرىش قىيىن ليگى، ھمدە قىمت ليگى،
كۆپ شاعرلرنىنگ اثرلرى يۇقالگىنى گە سىبب بۇلگىنى گە گواھمىز.
اوزاق اۆتمىشدىن 20 نچى عصرگچە، يا شاھلر و شاھزادەلر
اثرلرى، يا شاھلر و شاھزادەلر ھمايت قىلگىن شاعر و اديب لر
نىنگ اثرلرى خطاطلر و تذهيب چىلر ارقەلى كىتابت و تذهيب
قىلىنىپ، بىزگچە يېتىپ كېلگىنى؛

■ استعدادلى عىاللرگە ھسد قىلىش و اولرنى اېركك
لردن اوستون راق ليگىنى كۆرالمەي، استعدادلرىنى بۇغىب تشلش و
حتى كە اۆلدىرىش يولى بىلن بۇلسە ھم، اولرنىنگ سېسى اثرلرى و
ايزلرىنى اۆچىرىپ تشلە گىلىگى.

ادىب و شاعر عىاللر گە نسبتاً اۆتكە زىلگىن بوندى تبيعىز لر، قرە مە
قرشلىك لر، باسىملر و كمسيتىش لر نىنگ قانلى ايزلرىنى اوزاق اۆتمىشدىن
ھاضرگى زمانگچە، بوتون ادبىيات تارىخىمىز و ھاضر ادبىياتىمىز دە كۆرىش
ممكن. بونىنگ بىز خبر تاپگىن و رسمى سند لر دە قىد اېتىلىگىن لرى تلەي گىنە، اما
بىز بىلمە گىن، اېشىتمە گىن، رسمى سندلردە قىد اېتىلمە گىن سانسىز- سناقسىز واقە
لر نىنگ يوز بېرگىنىنى قويىدە گى مثاللر دن انگلب آلىش ممكن بۇلە دى. كېلىنگ
اۆتمىشە و سۇنگى يوز بىل آره سىدە گى زمانىمىز دە عىال ادبى سىمالرىمىزگە
اۆتكەزىلگىن باسىم لر، زۇراوانچىلىك لر و ظلم لر نى كۆز دن كېچىرىپ، عىاللر
ادبىياتى نېگە ھر پىتدە انقراض گە اۆچرە گىنى نىنگ دىللر و سىبلرىنى انگلب آلە-
يلىك.

بىز گە رسمى سند لر «تارىخلر، ادبىيات تارىخلرى و تذكرة لر» ارقەلى
يېتىپ كېلگىن بىرىنچى ادبىيات و فرھنگ قربانى، اتاقلى، استعدادلى، اۆز دورى و
حتى كە ھاضر گچە ھم ادبى سىمالر آره سىدە بىرىنچى ليكنى اېگللب كېلگىن
بلخلىك رابعە دىر.

رابعە نىنگ چېكىسىز استعدادى، عالى معلوماتلى ليگى و ھر ايشە اكه سى
ھارث دن اوستون راق و كوچلى راق اېكن ليگىنى اونىنگ زمانداش شاعرلرى و
تذكرة چىلرى اعتراف اېتگىنلر. بو مثل سىز عىال نىنگ اىھنچلى تقدىرى ھم برچە
ادبى و تارىخى سندلردە قىد اېتىلگىن. بو سندلر گە كۆرە، بلخلىك رابعە، بېكتاش
ناملى قولى گە بۇلگىن سېوگىسى اۆچون، اكه سى ھارث بوىروغى بىلن قىزىتىلگىن
ھمام دە تامىرىنى كېسىپ، شھىد اېتە دىلر، اما مېنىنگ اۆيلە شىمچە، رابعە فقط گىنە
سېوگى سىببلى اۆلدىرىلمە گىن، بلکہ اونىنگ اۆلدىرىلىشى گە اساسى سىبب، اونىنگ
عقل، ذكاوت، بىلىم و سياست ساحە لرىدە ھارث دن اوستونلىگى، اينىقسە شعرلرى
ارقەلى بوتون مملكت و حتى كە چېگرە لردن تشقرى مشھور بۇلىپ، اونىنگ شعر
لرى رودكى كېى اتاقلى شاعر تمانىدىن شاھلر و بوىوك امىرلر مجلس لرىدە

کویلنگنی دیر. کعب وفاتیدن سؤنگ، حارث امیرلیککه ابریشگن بؤلسه هم، سینکلی سی نینگ شهرتی، شعرلری و یخشی ایشلری بیلن خلق قلبیدن جای آلگنی، اینیقسه شاهلر و بویوک امیرلری حضوریده حارث نینگ آتی اېمس، بلکه رابعه نینگ آتی حرمت بیلن تیلگه آلینگنی، حارث نی حسد و رشک اؤتیگه یانديرگن و رابعه نینگ عرفانی سېوگی- محبتی گه نفسانی توس بېریب، اونی کپچیریلمس کنته گناه قلیب کؤرسه تیب، قتلیگه بېل باغله گن.

ایکینچی ادبی قربانلیک، بابری لر یا کؤرگانی لر تورک بویوک سلاله سی نینگ اتاقلی شاه قیزی و عیال شاعری زېب النساء بېگیم دیر. تاریخده معلوم لیگیچه تورک سلاله‌لری جهان مدنیت تاریخی، اینیقسه اسلام و شرق دولتلری تاریخیگه عیاللرگه حق-حقوق بېرگنی و اولرگه حرمت بیلن قره گنی نقطه نظریدن علیحده اؤرین توته دی. امیرتېمور کؤره‌گان امپراتورلیگی و اونینگ دوامچیلری تېموری لر و بابری لرچه، هېچ بیر دولت و سلاله عیاللرگه شونچه‌لیک حرمت کؤرسه‌تیب، حق-حقوق بېرمه‌گن دېسک، مبالغه بؤلمه‌یدی.

تېموریلر دوریده، عیاللر نه فقط سیاست و مملکت اداره سیده، بلکه اوروشلرده هم یانمه-یان تورگنلر. امیرتېمور سفرده بؤلسه، اونینگ عیاللری، اینیقسه سرای ملک خانیم مملکت اداره‌سی، فرزندلر تربیه‌سی و یورتیده بؤلہ‌یاتگن قوریلش ایش لریگه باش-قاش بؤلیب تورر اېدی. امیرتېمور زوجه‌لری سرای ملک خانیم و تومان آغا، شاهرخ میرزا نینگ زوجه‌سی گوهرشاد بېگیم، خلیل سلطان نینگ زوجه‌سی شادملک خانیم، سلطان حسین میرزانینگ آنه سی فیروزه بېگیم و زوجه‌سی خدیجه بېگیم، جهانگیر میرزا و میرانشاه میرزالر نینگ زوجه-سی سېوین بېکه "خانزاده بېگیم"، بابر نینگ اولوغ آنه سی اېسان دولت بېگیم، آنه-سی قوتلوق نگار خانیم، اېگاجیسی خانزاده بېگیم، سویوکی زوجه‌سی ماهیم بېگیم، کامران میرزا نینگ قیزی گلرخ بېگیم، جهانگیر "سلیم شاه" نینگ زوجه سی نورجهان بېگیم و بشقه زوجه‌لری حیات النساء بېگیم، فناء النساء بېگیم و دلارام بېگیم، شاه جهان نینگ زوجه‌سی ارجمندبانو بېگیم (ممتاز محل) و قیزی جهان آرا بېگیم، اورنگزېب قیزی زېب النساء بېگیم و شونگه اوخشش ینه قنچه‌دن قنچه تدبیرلی، عقل-ذکاوتلی، دولت، علم و مدنیتگه اؤز حصه لرینی قوشگن عیاللر آتینی تیلگه آلیش و اولر حقیقه کؤپ صفحه‌لر یازیش ممکن؛ اما هر حالده اولر آره سیده هم شاعر عیاللر گه بشقه چه راق یانداشگن شاهلر هم گاهیده نظرگه تشلنه دی. بیز بو یېرده اورنگزېب نینگ عالم و شاعر قیزی زېب النساء بېگیم نینگ تقدیرینی بو مقاله میز گه تېگیشلی بؤلگنی اوچون ایتیب اؤته میز.

اورنگزېب نینگ قیزی زېب النساء بېگیم یخشی تعلیم و تربیت آلگن، اؤز دوری نینگ برچه معمول بؤلگن بیلیم و هنرلر نی اؤرگنگن، جوده سېزگیر، استعدادلی، نازک تویغولر و هیجانلر گه توله یوره ک اېگه سی بؤلگن شاعر اېدی. او هم بلخلیک رابعه دېک سرایده گی بېک (قول) لردن بیرینی سېویب، اونگه شعر یازیب یورگن. بیر کون باغده سېویکی یاری بیلن اوچره شیب تورگنیده، اورنگزېب هم باغ سیریگه کپلیب، اولرگه یقین لشه دی. زېب النساء بېگیم آبروسی

و آتە سى غضبىدن قۇرقيپ، نيمە قىلىشگە حيران بۇلىپ قالە دى. شونەدە زېب النساء بېگىم نىنگ ابروسى و پاك آتى خوف آستىگە قالىشەن قۇرقەن عاشق بىگىت، علاج تاپالەمەى، بىرەم لىر دە آش پىشىرىلە دىگەن كەتتە قزان اىچىگە كىرىپ، ياشىنە دى. اورنگزېب پادشاه بونى سېزىپ، قزان آستىگە آلاو ياقىشنى بوپورە دى. اولەن آلاو ياقە دىلەر، اما زېب النساء بېگىم نىنگ ابروسىنى اۆيلە گەن عاشق بىگىت، قزان اىچىدە كويىپ، دردىنى اىچىگە يوتىپ، تاووش چىقرەمەى، جان بېرىپ اۆلە دى و بونى كۆرگەن زېب النساء قىغۇ گە باتىپ، عمرى نىنگ سۇنگى گچە تورموش گە چىقمەى، يلغوزلىكەدە دنيا دن كۆز يومە دى.

كېنىگى يوز يىللىكە كېلىسك، يەنە عىال شاعر نىنگ قربانلىگىنى كۆرەمىز. بو اېسە فارس تىلى نىنگ اتاقلى شاعرى فروغ فرخزاد دىر. بو عىال شاعر زمانى گچە عىال شاعرلىرىمىز اېركك شاعرلىرگە اېرگشىپ، اولرنىنگ سايەسى و تصويرى بۇلىپ كېلىماقەدە اېدىلەر. اولرنىنگ كۆپلىرى اۆز كېچىنەلەرى، عىاللىك حسيات و هيجانلەرى، اۆز سېسلىرىنى چىقىرىش و ايتىشەن چۆچىپ يا كە عنەنە دن چىقالەمەى، اېرككلەر تەمانىدن عىاللەرگە خاص قىلىپ يىرەتەلگەن اۆخشەتەشلىر و سەمبوللەردەن بېمەللەلە فەيدە لىرەدىلەر يا كە پروپىن اعتصامى گە اۆخشەتەشلىر گىنە اخلاقى، دىنى، اجتماعى و تربىيە قىلوچى نەزم لىر يازىپ، سېوگى دن سۆز آچمەس اېدىلەر. بونىنگ اساسى دىللىرىدن بىرى شو بۇلسە كېرەك كە، عىال شاعرلىر، اېركك شاعرلىر ائىرلىرىنى اۆقىپ، اۆشە شەرلەر ارقەلى شەر و ادبيات بىلەن تانىشىپ كېلگەن اېدىلەر و اىكىنچى دن عىاللىك حەس-تويغۇلەرىنى عەكس اېتتەرىشەن قۇرقدىلەر. شونىنگ اۆچۈن اېرككلەر قۇللەگەن سۆزلەر، اۆخشەتەشلىر، استعارەلەر، تەركىبلەر، سىمالەر، قەرىمانلەر و تويغۇلەر بىلەن اولرنىنگ آنگە و زەھنلەرى يوغرىلگەن و تۇلگەن اېدى و يەنە شونىنگ اۆچۈن، كۆپلىرى نىنگ شەرلىرىدن شاعرلىرىنىڭ آتى و تەخلىسى آلىپ تەشلىنەسە، بو شەرنى بىر عىال شاعر يىرەتەنگىگە ايشانەمسەدى كىشى.

فروغ فرخزاد بىرىنچى بۇلىپ، عىال شاعر نىنگ تويغۇلەرى، دردىلەرى، كېچىنەلەرى و ارمان لىرىنى اۆز شەرلىرىدە عەكس اېتتەردى، اما قالاق جەمەيت بو طەبىئىي حسيات نى تەن آلمە دى، توشونەمە دى و توشونىش نى ھەم اىستەمەى، تەھمت لىر اۆقلىرىنى بو شاعر گە قەرە تەپ ائەدىلەر، اونى بىدنام، عار-ناموس سىز، يېنىگىلەتكە عىال دەپ، اۆز دايرە لىرىدن چىقە رەپ تەشلە دىلەر. بو مەملەتلەر، تەھمتلەر و يالغانلەر گە ھەتتە كە اونىنگ سويۇكلە تورموش اورتاغى ھەم ايشانىپ، قۇشلىپ، فروغ فرخزاد دن اجرەلەدى و ھەمە دن ھەم قەتئىق راق و اىھەنچىلە راغى شو اېدى كە فروغ نىنگ يىگانە فرزندىنى اونىنگ بىرىدن يولىپ آلىپ، اۆلە اۆلگۈنىچە كۆرىشە حەقىنى اوندەن آلدىلەر. بو حەساس شاعر بوتون قەيسقە عەمرىنى انە شو درد بىلەن اۆتكەردى و آخىر ھەم جودە ياشلىگىدە موتەرى و بالە لىر سرويىسى نىنگ سەختەمى يا كە تەصافى بىر تۇقنە شووى دە ھەلاك بۇلدى. ھەزرەت اونىنگ وفاتىدن 30 يىلدەن كۆپراق اۆتگەن بۇلسە ھەم، اونىنگ شەرلىرى و اونىنگ اولوغ آتى ھالى گچە ايران نىنگ ھەكۈمەتى تەمانىدن ھەمان سەنسور دە قالىپ كېلىماقەدە.

اؤز يورتيميز نينگ سونگى 30 ييللريده عياللر گه ينه هم تورلى تضيق لر و باسيم لر اؤتكه زيلماقده، اينيقسه بو تضيق لر و باسيم لر عيال شاعرلريميز نينگ نازك و مهر دن توله يوره ك لريني سيقيب، تاتلى حيات لريني آغولنتيرماقده. بو عيال شاعر، يازوچى، ژورناليست، هنرمند و تلوزيون نطاقلرى يا عياللر ابركين ليگى گه قرشى بؤلگن ياووز كوچلر و كيشيلر تمانيدن قتل ايتيلماقده يا تورلى باسىملر، قره مه قرشيليك لر و ظلملر گه برداش بېرالمه گن، چيدالمه گن لر اؤز جانلريگه قصد قيليب، اؤز قوللرى بيلن اؤز حياتلرينى توگتماقده لر. يقين وقتلرده هراتليك استعدادلى شاعر «ناديا انجمن» و بير قنچه تلوزيون نطاقلر نينگ اوليمي و اولديريلگن لرى شو سوزلريميز نينگ اثباتى دير.

مېنينگ فكر يمچه ابركينليك، دموكراسى و تېنگليك كېي توشونچه لر بو كونگى جمعيتيميز گه كېره كلى چه توشونلرى اېمس. بو اماجلر و ينه ده عياللر تورموشيني يخشيلش، اولر توغريسيدة بوله ياتگن هر قنده ي تبعيض و زور اوانچيليك لر آلديني آليش گه ابريشيش اوچون حكومتيميز، مدنى جامعە، عاموى رسانه لر، دين عالم لرى و ضياليلر نينگ بيرگه ليكده بير منتظم و مشترك پاليسى و پروگرام، حتى كه قانون و مقررە لر نى يازيب، ملگه آشيريش لرى كېره ك. قيز- خاتين لرگه سوادلى بوليش، مسلك و تخصص اېگه سى بوليش، تجربه آرتيريش اوچون قوله ي فرصتلر و امكانيت لرنى يره تيب بېريش جوده ضرور. عايله و جمعيت ده، قيز-خاتين لر نينگ حق-حقوقلرى و اورين لرى باره سيدة آگاهليك بېريش، توشونتيريش و رغبت لنتيريش كمپاين لريني يولگه قۇييش كېره ك. انه شونده، دموكراسى، تېنگليك، ابركين ليك كېي اېزگو اماجلر گه ابريشيش ممكن بوله دى؛ عياللريميز بختلى و تاتلى حيات كېچيره آله ديلىر؛ ادبيات، هنر، بيلم، سياست، تجارت و بشقه ساحه لر ده اؤزليك لريني كورسته آله ديلىر. بو اېسه، جمعيتيميز نى يوكسه ليش، رواج لنيش، فراوانليك، آسايشده ليك و تينچليك تمان اېتكلب باره دى.

كابل: 2009/1388

منبعلر:

- 1- ابن عربشاه، عجايب المقدور فى اخبار تېمور، ام. اى. نجاتى ترجمه سى، علمى و فرهنگى نشریات شركتى، تهران: 1994- ييل.
- 2- بابر، ظهيرالدين محمد، بابرنامه، ايجى مانو (نشرگه تيارلاوچى)، كيوتو: 1995- ييل.
- 3- صفا، دكتور ذبيح الله، تاريخ ادبيات در ايران، 5- جلد، 1- قسم، فردوس نشرى، تهران: 1378- ييل.
- 5- فرهنگ (مجله)، 11- ييل، 12- سان، كابل: 2003- ييل.
- 6- چاووش (مجله)، 4- 5- سان، 1379- ييل.